

Tammisunnuntain kilta

Jyväskylä 30.1.2016

Jussi Nuorteva

MALJAPUHE JUHLAILLALLISELLA

Hyvät juhlavieraat! Osallistuin joulukuussa Moskovassa presidentti Leonid Brezhnevin elämäntyöstä kertovan mittavan näyttelyn avajaisiin. Näyttelyyn oli koottu esineitä ja arkistoaineistoa hänen varhaisista vuosistaan lähtien. Näyttely ei kertonut vain vuonna 1906 syntyneen Neuvostoliiton entisen valtionpäämiehen elämästä, vaan hyvin pitkälti myös niiden sukupolvien tarinan, jotka saavuttivat täysi-ikäisyytensä neuvostoaikana ja elivät elämänsä sosialististen ihanteiden toteuttamiseksi. Tilaisuuteen osallistui paljon iäkästä väkeä, heidän joukossaan Venäjän nykyhistorian valtionarkiston johtaja, 83-vuotias rautarouva Natalia Tomilina. Hän oli Brezhnevin aikana yksi puolueen nuorista nousevista tähdistä, mutta tuli syrjäytetyksi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, kun vanhat rakenteet murtuivat ja puolueen vanhaan nomenklatuuraan kuuluneet jätettiin pois valtiollisista tehtävistä. Natalia Tomilina sai kuitenkin vastuulleen sen asiakirjallisen kulttuuriperinnön vaalimisen, joka sisältää kaikki NKP:n eri elinten ja toimijoiden asiakirjat Stalinin kuolemasta Neuvostoliiton hajoamiseen, eli niin sanotun uudemman puoluearkiston.

Avajaisten jälkeen järjestettiin juhlailallinen lukuisine puheineen ja tervehdyksineen. Monissa puheissa muisteltiin haikeasti neuvostoaikaa ja neuvostoihanteita ja surtiin nykyistä aikaa ja Venäjän nykynuorisoa, jonka arvomaailma rakentuu oman itsen ja taloudellisten menestysihanteiden ympärille. Sain puheenvuoroni heti Komsomolin entisen johtajan jälkeen – todettakoon, että suurin osa juhlailallisen jäsenistä olikin ollut entisiä komsomolisteja.

Tervehdyksen esittäminen tuossa tilanteessa ja vallitsevassa tunnelmassa oli hieman haasteellista – todettakoon, ettei juhlailalliselle osallistunut Suomen kansallisarkiston nelihenken delegaation lisäksi muita ulkomaalaisia. Tartuin kuitenkin aikaisemmissa puheenvuoroissa esille nousseeseen kaipuuseen ihmisen korkeampia ihanteita kohtaan, jotka voivat antaa elämälle suunnan ja sisällön. Totesin, että suomalaiset ja venäläiset historian tutkijat ja arkistoammattilaiset ovat voineet käydä rohkeaa ja kriittistä keskustelua historian kipeistäkin kysymyksistä, vaikka ihanteemme ja tulkintamme historian tapahtumista ja niiden syistä ovat usein olleet hyvin erilaiset. Olemme voineet analysoida mennyttä ja sen kautta luoda ymmärrystä tähän päivään ja katsoa tulevaan. Niin Neuvostoliitossa kuin Suomessakin – ideologioittemme eroista huolimatta – olemme historiamme vaikeina hetkinä voineet myös löytää voiman arvoistamme ja ihanteisamme. Ne ovat auttaneet meitä kestäämään vaikeuksissa ja olemme lopulta voineet saada suuria aikaan. Tätä piirrettä ihmisessä meidän tulee kunnioittaa ja arvostaa. Nostin maljan ihmisille, joilla on arvoja ja ihanteita, jotka saavat heidät luopumaan pelkästä oman hyvän tavoittelusta ja uhraamaan aikansa ja

elämänsä näille ihanteilleen.

Nämä kysymykset eivät toki nousseet esille vain tuossa tilanteessa, vaan olen joutunut useaan kertaan joutunut miettimään myös sitä, mikä on tämän päivän suomalaisten nuorten – ja yleensäkin suomalaisten – arvoperusta ja näkemys tulevaisuudesta. Se on noussut esille esimerkiksi silloin, kun olen toiminut veteraaniperinnettä vaalivan Tammenlehvän perinneliiton valtuuskunnassa, jonka tavoitteena on siirtää veteraanien henkinen perinne seuraaville sukupolville. Se on tullut esille myös ajatellessani isoisieni nuoruutta ja heidän uskoaani omiin ihanteisiinsa ja heidän työtään itsenäisen Suomen luomiseksi ja rakentamiseksi. Isäni isä, pakinoitsija ”Olli”, toimi itsenäisyyttä edeltävinä vuosina Helsingin yliopiston Eteläsuomalaisen osakunnan kuraattorina, aktivistina ja jääkärivärinä. Kirvusta kotoisin ollut äitini isä puolestaan oli Karjalan nousun aktivisteja, niin sanottuja venäjänsaarelaisia, ja hänen veljensä lähti Saksaan saamaan sotilaskoulutusta Preussin Kuninkaallisessa Jääkäripataljoona 27:ssä tähtäimenään Suomen vapauttaminen Venäjän vallasta. Heidän elämässään Suomen itsenäisyys ja sen vaaliminen muodostivat koko elämää suuntaavan keskeisen lähtökohdan. Jopa elämää itseään suuremman arvon!

Tammisunnuntain vaaliminen ei ole vain Suomen historian yhden käännekohdan muistamista historiallisena tapahtumana. Ajatellessamme heitä, jotka välttämättömyyden sanelemina tarttuivat aseisiin tammikuun 28. päivän sunnuntaina 1918 turvatakseen Suomen nuoren itsenäisyyden, haluamme ylläpitää heidän tahtoaan vaalia Suomea ja sen valtiollista itsenäisyyttä sekä rakentaa suomalaista yhteiskuntaa myös tänä päivänä. Rakentaa sitä muistaen ne raskaat vaiheet, jotka sisällissodaksi muuttuneesta vapaustaistelusta seurasivat, mutta myös sen voiman, jonka yhteiskunnallisen sovun aikaansaaminen yli sisällissodan synnyttämän railon synnytti talvisotaa edeltäneinä vaikeina aikoina. Yhtenäistä kansaa, joka uskoo arvoihinsa ja vaalii itsenäisyyttään, ei voi voittaa!

Arvoisat juhlavieraat, kohottakaamme malja itsenäiselle Suomelle!

Tammisunnuntain kiltta

Jyväskylä 31.1.2016
Jussi Nuorteva

JUHLAPUHE AVOIMESSA KANSALAISJUHLASSA

"Ketä saan tästä kiittää? Witten sanoista saattoi ymmärtää, että ajatus oli peräisin häneltä itseltään, kun taas keisarinna Maria Fjodorovnalta kuulin, että tulin valituksi hänen ehdotuksestaan; samaa hän toisti myös muille. Kenties kumpikin näistä on totta: on todennäköistä, että Witte, joka tiesi, että keisarinna Maria Fjodorovnalla on päätösvaltaa Suomea koskevissa asioissa, esitti hänelle kenraalikuvernööriehdokkaiden listan jo ennen kuin se esitettiin keisarille, ja keisarinnan valinta kohdistui minuun.

Se, minkälaisessa mielentilassa otin vastaan uuden virkani, näkyy seuraavasta päiväkirjamerkinnästä: "Olisinko saattanut kuvitella, että yli 40 vuoden palvelukseni jälkeen ei minulle suoda mahdollisuutta soveltaa tietojani ja kokemustani siltä alalta, jonka tunnen, vaan joudun aloittamaan täysin uusissa virkatehtävissä – vieläpä maassa, jossa en koskaan ole käynyt ja jota en laisinkaan tunne."

Arvoisa juhlayleisö. Tällä tavoin tilitti omaelämäkerrassaan tuntojaan Suomen kenraalikuvernööriksi 6.12.1905 – keisari Nikolain nimipäivänä – nimitetty todellinen salaneuvos Nikolai Gerard, leskikeisarinnan entinen kansliapäällikkö. Hänen kertomansa on mielenkiintoista luettavaa, eikä vähiten sen vuoksi, että käsin kirjoitettu teksti on aikaisemmin ollut täysin tuntematon. Sain sen käsiini vasta menneellä viikolla.

Kenraalikuvernööri Nikolai Gerard on jäänyt Suomen historiankirjoituksessa kutakuinkin kokonaan pimentoon. Suurin syy siihen on se, että hän toimi virassa vain kahden vuoden ja kolmen kuukauden ajan – helmikuuhun 1908 saakka. Toinen syy on ollut se, että taistelu Suomen autonomiasta laantui hänen aikanaan. Gerard oli ainoa kenraalikuvernööri, jolla ei ollut sotilastaustaa. Hän oli juristi ja hän oli liberaali.

Venäjän Japania vastaan vuosina 1904–1905 käymä tappiollinen sota oli ollut katastrofi, joka johti laajoihin levottomuuksiin Venäjällä ja pakotti lopulta keisarin luopumaan itsevaltiaan asemasta. Venäjä siirtyi perustuslailliseen monarkiaan ja keisari sai rinnalleen valtakunnanduuman.

Suomessa senaattori Leo Mechelin oli syksyllä 1905 saanut ajetuksi läpi niin sanotun marraskuun manifestin, jolla keisari peruutti aikaisemmat, Suomessa laittomina pidetyt määräykset. Venäjällä marraskuun manifestia kohtaan tunnettiin muuttuneessakin tilanteessa tyytymättömyyttä, mutta tuore kenraalikuvernööri Gerard oli laillisuusajattelun kannalla. Hän kirjoittaa vallinneesta tilanteesta ja omista linjauksistaan muistelmissaan. Näin hän kuvaa suunnitelmiaan joulukuussa 1905,

jolloin hän saapui Suomeen:

"Astuin uuteen virkaani vailla minkäänlaisia toimintaohjeita tai määräyksiä; selvää oli vain se, että kaikki toivoivat maan rauhoittamista ja eristämistä Venäjällä vallinneesta vallankumousliikkeestä. Heti alkuun tein päätöksen, että Suomelle on annettava kaikki, mitä marraskuun 4. päivän manifestissa luvattiin – annettava vilpittömästi ja epäröimättä, ilman viivyttelyä ja vastapyyntöjä, saati sitten vaatimuksia. Kerroin tämän ajatuksen keisarille, ja hän ilmaisi sille täyden tukensa."

Gerard ryhtyi Helsinkiin asetuttuaan yhteistyöhön Leo Mechelinin kanssa, josta oli tullut Senaatin varapuheenjohtaja ja talousosaston päällikkö, käytännössä siis Suomen pääministeri. Muutoskehitys oli nopea. Gerard oli tuskin ehtinyt asettua uuteen tehtäväänsä, kun Suomessa kutsuttiin joulukuussa 1905 koolle ylimääräiset valtiopäivät, joiden keskeisenä tehtävänä oli toteuttaa valtiopäivä uudistus. Hyvin pitkälti uuden kenraalikuvernöörin suopeuden ja yhteistyökyvyn ansiosta työ eteni ilman suurempaa kitkaa. Lainopin professori Robert Hermanssonin komitea teki pohjatyön, kenraalikuvernööri Gerard ja Mechelinin johtama Senaatti valvoivat hankkeen etenemistä ja valmis ehdotus voitiin esitellä keisarille jo maaliskuussa 1906. Valtiopäivät hyväksyivät uudistuksen kesäkuun 1. päivänä ja keisari Nikolai II vahvisti sen pian tämän jälkeen. Suomen eduskunnan syntyyn johtanut laki astui voimaan 1.10.1906 ja ensimmäiset eduskuntavaalit toimitettiin jo seuraavana vuonna.

Lyhyt, mutta Suomelle historiallisen tärkeä suojasään jakso päättyi vuonna 1908. Nikolai Gerard joutui eroamaan virastaan helmikuussa 1908 ja vähän myöhemmin saman kohtalon koki Leo Mechelinin perustuslaillinen Senaatti. Alkoi toinen sortokausi. Gerard toteaa muistelmissaan: *"Lähdin Suomesta tuntien syvää sympatiaa tuota maata kohtaan, josta tiesimme noina aikoina vielä niin kovin vähän."* On vaikea kuvitella, että kukaan muu Suomen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun venäläisistä kenraalikuvernööreistä olisi luonnehtinut toimikauttaan tällaisilla sanoilla.

Totesin puheeni alussa, että Gerardin elämäkertäkirjoitus on ollut aikaisemmin tuntematon. Näin todella onkin! Viime keväänä sain viestin Itä-Suomen yliopiston historian professori Jukka Korpelalta. Häntä oli lähestynyt Kielin yliopiston professorikollega Ludwig Steindorff, joka kertoi, että hänen tuntemallaan Kielin lähellä sijaitsevan lukion rehtorilla Irina von Guerardilla on hallussaan Suomeen liittyviä venäjänkielisiä asiakirjoja, jotka voisivat kiinnostaa suomalaisia. Rouva von Guerard ei ymmärtänyt venäjää, joten hän ei voinut tarkemmin kuvailla asiakirjojen sisältöä, mutta tiesi niiden olevan peräisin sukulaiseltaan Nikolai Gerardilta, joka oli aikanaan toiminut Suomen kenraalikuvernöörinä.

Asia tuntui ilman muuta kiinnostavalta ja lähetin Kieliin Vaasan maakunta-arkiston johtajan, filosofian tohtori Arja Rantasen ja Saksassa nykyisin aviossa olevan entisen työntekijämme Olga Sendhardtin, ammattikielenkääntäjän, jonka äidinkieli on venäjä.

He kävivät aineistot yhdessä läpi ja heti selvisi, että kyseessä oli Suomen kannalta erittäin kiinnostava kokoelma asiakirjoja. Sain kuluvalla viikolla näytteeksi Sendhardtin laatiman ensimmäisen luonnoksen omaelämäkerran runsaan sadan sivun mittaisesta suomenkielisestä käännöksestä. Se käsittelee sitä lyhyttä ajanjaksoa, jolloin Gerard toimi Suomen kenraalikuvernöörinä.

Hyvät kuulijat! Usein ajatellaan, että Suomen itsenäisyshistoria on kuluneiden sadan vuoden aikana käyty läpi jo moneen kertaan ja kaikki sen keskeinen aineisto on ollut historiantutkijoiden käytössä. Näin ei suinkaan ole! Uutta aineistoa tulee esille jatkuvasti, jopa sellaista, joka antaa merkittävää lisätietoa tapahtumakehityksestä ja yksityiskohdista. Aineistoja löytyy sekä Suomesta että Venäjän monista arkistoista. Viimeisten kymmenen vuoden aikana Suomen Kansallisarkisto on kuvannut Venäjältä yli miljoona sivua Suomea koskevia asiakirjoja, muun muassa useita Gerardin keisarille lähettämiä raportteja.

Palaan vielä Gerardin omaelämäkertaan. Valtiopäivä uudistusta enemmän hän keskittyy siinä kuvaamaan Helsingin levottomuuksia, joiden taltuttaminen oli hänen vastuullaan – kuuluivathan Suomessa olevat venäläiset joukot kenraalikuvernöörin alaisuuteen. Heinäkuun 30. päivänä 1906 puhkesi Suomen historiassa hyvin tunnettu Viaporin kapina. Se oli osa Venäjän laivaston piirissä valmisteltua yleistä vallankumousta, joka oli tarkoitus toteuttaa Viaporin lisäksi samaan aikaan Pietarin edustan Kronstadtissa, Sevastopolin tukikohdassa Krimillä ja Tallinnassa. Todettakoon, ettei Viaporin merkittävä tukikohta kuulunut autonomiseen Suomeen, vaan se oli osa Venäjän keisarikuntaa. Itsenäiseen Suomeen se liitettiin vasta toukokuussa 1918, kun Helsinki oli vallattu ja sisällissota päättynyt. Silloin se sai myös nykyisen nimensä Suomenlinna.

Gerard kuvaa eloisesti kapinaa, levottomuuksia kaupungilla, suomalaisten punakaartilaiden liittymistä alikapteeni Johan Kockin johdolla vallankumouksellisiin, kapinan kukistamista ja sen jälkeen vallinneita tunnelmia Helsingissä. Suomen punakaartiin kuului Viaporin kapinan aikana jo noin 20 000 miestä – se oli siis huomattava voimatekijä etenkin suurissa kaupungeissa. Gerardin kuvailemat tapahtumat ovat tietysti sinänsä hyvin tunnettuja, mutta käsikirjoituksen historiallinen arvo on poikkeuksellisen suuri nimenomaan siksi, että kirjoittajana on Suomen kenraalikuvernööri, jolla oli vastuu kapinan kukistamisesta ja luultavasti myös paras kokonaiskuva tilanteesta.

Todettakoon, että hiljan löytyi myös kapteeni Kockiin ja hänen sukuunsa liittyvä aineistoa. Sekin oli sattuma. Suvun sammuttua ilman perillisiä oli Helsingin Kruununhaassa oleva asunto tyhjennetty ja muun muassa siellä olleet asiakirjat oli heitetty muun irtaimiston mukana roskalavalle. Sieltä kirjailija ja elokuvaohjaaja Jörn Donner kävi keräämässä ne talteen tihkusateisena syysiltana. Seuraavana päivänä hän soitti minulle ja kertoi uroteostaan ja siitä, että aineistot tulevat aikanaan

Kansallisarkistoon, kunhan hän ehtii itse perehtyä niihin vähän tarkemmin.

Viaporin kapinan aikaan ajoittuivat myös ensimmäiset veriset yhteenotot punakaartilaisten ja järjestystä Helsingissä ylläpitämään pyrkineiden porvarillisten suojeluskaartien välillä. Tunnettuja ovat Hakaniemen ja Mäkkylän kahakat. Punakaartilaisten puolella niihin osallistuivat kapinalliset venäläiset matruusit ja sotilaat. Punaisten ja valkoisten rintamalinjat alkoivat näin hahmottua niin Suomessa kuin Venäjällä jo kymmenen vuotta ennen ensimmäisen maailmansodan puhkeamista.

Nikolai Gerardin lyhyt virkakausi toimi erottajana ensimmäisen ja toisen sortokauden välillä. Sen päätyttyä vastakohtaisuudet alkoivat jälleen kärjistyä. Todettakoon, että Venäjän lokakuun (eli marraskuun) vallankumouksen jälkeen Gerard menetti asemansa ja omaisuutensa. Vuonna 1922 hän onnistui pakenemaan Neuvosto-Venäjältä itsenäiseen Suomeen. Täällä hänet muistettiin ja hänen toimintaansa arvostettiin. Suomen hallitus järjesti entiselle kenraalikuvernöörille vaatimattoman asunnon Viipurin läänin Uudellakirkolla sijainneeseen Halilan parantolaan ja maksoi hänen ylläpitonsa siellä kiitokseksi Gerardin Suomelle antamasta. Ylläpito jatkui kenraalikuvernöörin kuolemaan saakka joulukuussa 1929. Gerardin omaiset eivät jääneet Suomeen, vaan he siirtyivät emigrantteina edelleen Saksaan ja Ranskaan. Sen vuoksi Gerardin omaelämäkertakin pääsi julkisuuteen vasta vuosikymmenten kuluttua.

Arvoisat kuulijat! Olen halunnut sitoa tämän esitykseni arkistoihin ja niiden antamaan näkökulmaan. Se sopii tehtävääni Suomen arkistolaitoksen pääjohtajana. Suomen itsenäisyyden satavuotisjuhlan lähestyessä olen lähes päivittäin keskustellut eri näkökulmia edustavien tutkijoiden kanssa siitä, miten Suomen itsenäisyyden historiaa kirjoitetaan. Myönnän käyttöluvut yksityisarkistoihin, joiden osuus koko Kansallisarkiston ja sen alaisten maakunta-arkistojen aineistoista on noin kymmenen prosenttia. Todettakoon, että Jyväskylän maakunta-arkistossa se on kaikkein suurin.

Historiankirjoitus käyttää vain pientä osaa niistä aineistoista, jotka olisivat kokonaiskuvan kannalta merkittäviä. On helppo huomata, että uudet tutkijasukupolvet perustavat työnsä suurelta osin aikaisemmissa tutkimuksissa käytettyihin aineistoihin. On hämmästyttävää, että Suomen autonomian ajan ylivoimaisesti merkittävimmän valtiollisen vaikuttajan, senaattori Leo Mechelinin arkisto on selvästi aliarvostettu. Toinen, joka on jäänyt tämän päivän tutkimuksessa syrjään on J.K. Paaskiven poliittinen oppi-isä, senaattori, professori ja Suomalaisen puolueen kansanedustaja J.R. Danielsson-Kalmari. Kiinnostus heitä kohtaan oli suurinta 1920- ja 1930-luvun historiankirjoituksessa, toisen maailmansodan jälkeen Mechelin ja Danielsson-Kalmari melkein katosivat samalla kuin historiankirjoituksen näkökulma muuttui. Todettakoon, että valtavan paljon tämän aikakauden aineistoa on myös Suomen senaatin arkistossa, kenraalikuvernöörinviraston arkistossa ja Pietarista Tarton rauhan jälkeen Suomeen siirretyssä valtiosihteerinviraston arkistossa.

Usein sanotaan, että historia on voittajien historiaa. Tämä näkemys ei ole täysin vailla perää. Suomen itsenäisyyden ensimmäisiä vuosikymmeniä historiankirjoitusta hallitsi – kieltämättä – valkoinen näkökulma itsenäistymiseen johtaneesta tapahtumakehityksestä. Vapaussodan historiaa koottiin komiteoissa ja sitä julkaistiin kymmeninä kirjoina. Näkökulma jäi kuitenkin kapeaksi, samoin arkistoaineisto. Esimerkiksi Mannerheimin asemasta ja hänen suhteestaan saksalaisiin oli hyvin puutteellisia ja osin anakronistisia kuvauksia, vaikka julkaisuissa hänen asemaansa valkoisen talonpoikaisarmeijan johtajana olikin kiistaton.

Totta on, että Mannerheim oli noussut armeijan johtoon pitkälti sattumien summana. Hän oli vahvan sotakokemuksen omannut ammattiupseeri, joka oli toiminut ensimmäisessä maailmansodassa armeijakunnan komentajana ja palannut olosuhteiden pakosta Suomeen joulukuun 18. päivänä 1917. Häntä parempia vaihtoehtoja valkoisen armeijan johtoon ei tammikuussa 1918 ollut Suomessa tarjolla. Näin siitä huolimatta, että autonomian aikana lähes 500 suomalaista oli edennyt kenraalin tai amiraalin arvoihin Venäjän keisarillisessa armeijassa. Moninkertainen määrä oli palvellut ja palveli edelleen alemmissa upseerinviroissa.

Svinhufvudin senaatti nimitti Mannerheimin sotilaskomitean puheenjohtajaksi ja hallituksen joukkojen ylipäälliköksi 15. tammikuuta 1918. Tällöin oli jo selvää, ettei hallitus pystyisi pitämään maata yhtenäisenä. Punaiset toimivat hyvin läheisesti yhteistyössä sekä Venäjän bolsevistisen hallituksen että Suomessa olevien venäläisten joukkojen kanssa, jotka pääsääntöisesti tukivat punakaarteja. Tunnustaessaan Suomen itsenäisyyden tammikuun 4. päivänä 1918 Suomen tilannetta hyvin tuntenut V.I. Lenin piti todennäköisenä – tai ainakin mahdollisena – että työväestö ja maaseudun tilaton väestö ottaisivat vallan myös Suomessa. Miten silloin olisi käynyt Suomen nuorelle itsenäisyydelle, sitä on vaikea sanoa.

Venäjän imperiumi oli vuoden 1917 vallankumouksen jälkeen hajoamistilassa. Ukraina oli Suomen tavoin julistautunut itsenäiseksi joulukuussa 1917 ja Venäjä oli tunnustanut tapahtuneen Brest-Litovskin rauhansopimuksessa maaliskuussa 1918. Sen jälkeen monet keskusvaltoja kannattaneet valtiot tunnustivat Ukrainan itsenäisyyden, niiden joukossa Suomi, joka lähetti toukokuussa 1918 tunnetun aktivistin, tohtori Herman Gummeruksen asiainhoitajaksi Kiovaan. Myös saksalaisten ensimmäisen maailmansodan aikana hallitsema Valko-Venäjä julistautui itsenäiseksi kansalliseksi tasavallaksi maaliskuussa 1918. Venäjään kuulunut Bessarabian alue, missä Mannerheim oli taistellut ensimmäisen maailmansodan aikana, julistautui puolestaan itsenäiseksi Moldavian tasavallaksi helmikuussa 1918, mutta päätti jo kahden kuukauden kuluttua liittyä Romaniaan.

Kaukasiassa Venäjästä irtautuivat Georgia, Armenia ja Azerbaidzan, jotka kaikki julistautuivat itsenäisiksi, demokraattisiksi tasavalloiksi toukokuussa 1918. Sitä ennen

ne olivat muodostaneet helmikuussa 1918 lyhytaikaisen Transkaukasian unionin.

Venäjän keisarikunnasta halusivat lähteä myös Puola ja Baltian maat, jotka kaikki käyttivät hyväkseen Saksan ja Venäjän välistä Brest-Litovskin rauhansopimusta. Kehitys herätti ymmärrettävästi huolta ympärysvalloissa, jotka ensimmäisen maailmansodan jatkuessa halusivat estää saksalaisen vaikutuksen leviämisen Venäjästä irtautuneille alueille Keski- ja Itä-Euroopassa. Se toi brittiläivaston Itämerelle, Arkangeliin ja Murmanskiin. Tilanne keväällä 1918 oli kansainvälispoliittisesti kutakuinkin kaoottinen ja arvaamaton. Sen vuoksi Yhdysvallat ja Iso-Britannia eivät tunnustaneet Suomen itsenäisyyttä ja Ranskakin päätti lykätä diplomaattisuhteiden solmimista, vaikka oli tunnustanut Suomen ensimmäisten joukossa jo tammikuun 4 päivänä 1918. Suomessa tammikuussa 1918 syttynyt sisällissota ja ennen muuta saksalaisten liittyminen Suomen hallituksen rinnalle huhtikuussa herätti syvää huolta Britanniassa.

Suomen vapaussodan historiassa on kiinnitetty vain vähän huomiota Britannian ja Suomen suhteisiin. Yleispoliittisen tilanteen hämmästyttävän hyvin hallinnut Mannerheim olisi halunnut Suomen käyvän oman vapaussotansa ilman saksalaisten osallistumista siihen. Tämä oli vaikeaa, sillä Suomen hallituksessa ja valkoisessa armeijassa tunnettiin suurta sympatiaa Saksaa kohtaan. Taistelut olivat käynnissä, jääkärit olivat palanneet ja vahvistivat saksalaismyönteistä asennetta valkoisessa armeijassa. Eikä sitä tarvinnut suuresti edes vahvistaa, se oli vankka jo entuudestaan. Jääkärien keskuudessa puolestaan Mannerheimia kohtaan tunnettiin epäluuloa – hän oli monille Suomeen palanneille ”ryssänupseeri”, joka oli taistellut vain muutamaa kuukautta aikaisemmin Saksaa ja sen liittolaisia vastaan.

Ensimmäinen vakava kriisi syntyi pian Brest-Litovskin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen, kun Suomessa vangittiin Britannian kansalaisia ja heidät luovutettiin edelleen sotavankeina Saksaan – siis jo ennen Itämeren divisioonan tuloa Suomeen. Ison-Britannian hallitus jätti senaattori Rudolf Hostille 20. päivänä maaliskuuta 1918 kirjeen, jossa se vaati vangittujen välitöntä vapauttamista tehostaen vaatimustaan uhkauksella, että *”Hänen Majesteettinsa hallituksen on pakko vakavasti harkita uudelleen suhtautumistaan äsken perustettuun tasavaltaan.”* Tilannetta pahensi Suomessa vallinnut halu liittää Vienan Karjala ja Kuolan niemimaa Suomeen, mistä brittihallituksen edustajat niin ikään ripittivät Holstia maaliskuussa 1918.

Taistelujen päättyminen valkoisten voittoon ja saksalaisten Helsingin valtauksen jälkeen saama vahva asema Suomen politiikassa kärjisti välejä sekä ympärysvaltiojen ja Suomen välillä että Suomessa sisäisesti. Armeijansa voittoon johtanut ylipäällikkö Gustaf Mannerheim erosi tehtävästään 31.5.1918, kun hallitus oli hylännyt hänen esityksensä armeijan järjestelyistä ja hyväksynyt sen sijaan saksalaisten esittämät tavoitteet. Mannerheimin pettymys hänen epäluottamuslauseeksi kokemaansa päätökseen oli raju. Kahta viikkoa aiemmin Helsingissä juhlinnan kohteena ollut

voittoisa kenraali matkusti ulkomaille heti eroaan seuranneena päivänä.

Tilanne Suomessa oli sisällissodan päättymisen jälkeen veitsen terällä. Saksalaissuuntaus kuninkaanvaaleineen on Suomen historiassa lyhyt ja hyvin tunnettu episodi, johon on usein suhtauduttu kevyen huvittuneesti. Tosiasiassa asiat olivat kehittymässä varsin vaaralliseen suuntaan. Britannia oli sodassa Saksaa vastaan ja se varautui ulottamaan sotatoimet myös saksalaisten piiriin selvästi liittyneen Suomen alueelle. Elokuun 24. päivänä 1918 Lapin rajavartioston komentaja, kapteeni Kurt Martti Wallenius, ilmoitti Suomen armeijan päämajaan, että harmaaksi maalattu brittiläinen vesitaso oli tullut idästä päin ja pudottanut pommin lähelle rajavartioston esikuntaa Taivalkosken Kurtin kylässä. Välikohtaus liittyi brittien asevoimien vahvistumiseen Vienanmerellä ja Murmanskissa. Vaarana oli, että Suomen hallitus joutuisi sodan osapuoleksi Saksan rinnalla ympärysaltoja vastaan.

Britannia käytti hyväkseen venäjälle paenneita sumalaisia punakaartilaisia, joita ryhdyttiin värväämään niin sanottuun Muurmannin legioonaan. Eduskunnan entinen puhemies ja pääministeri Oskari Tokoi oli merkittävin brittien värväämä poliittinen vaikuttaja. Hänet nimitettiin brittiarmeijan everstiluutnantiksi vastuullaan poliittinen toiminta. Vielä nopeamman urakehityksen koki Tampereen punapäällikkö Verner Lehtimäki. Hän oli tutustunut britteihin keskellä Tampereen taisteluita, kun hän onnistui järjestämään Pietarista lähteneiden Ison-Britannian lähetystön virkailijoiden ja heidän perheidensä – yli 40 hengen – siirtymisen yli rintamalinjojen ja edelleen pakoon neutraaliin Ruotsiin. Se oli poikkeuksellinen osoitus punaisten ja valkoisten välisestä harvinaisesta joustavuudesta. Brittien joukossa oli tiedustelutehtävissä toiminut everstiluutnantti Cudbert Thornhill, joka sittemmin oli keskeisesti mukana Muurmannin legioonan organisoinnissa.

Pietarissa automekaanikkona toiminut Lehtimäki oli jäänyt vallankumouksen jälkeen työttömäksi ja palannut marraskuussa 1917 Suomeen ja liittynyt punakaartiin. Hän oli taistelujen puhjettua edennyt nopeasti Tampereen itäisen rintaman komentajaksi ja punapäällikkö Hugo Salmelan kuoltua koko Tampereella taistelleen punakaartin ylipäälliköksi. Lehtimäki onnistui pakenemaan Tampereelta Näsijärven jäätä pitkin ja siirtyi rajan yli Venäjälle. Jo kesäkuussa hänet värvättiin brittiarmeijaan ja ylennettiin suoraan everstiksi.

Muurmannin legioonaan rekrytoitiin alkukesästä kaikkiaan noin 1.200 entistä punakaartilaista. Voidaankin todeta, että alkusyksystä 1918 oltiin tilanteessa, jossa Saksan heikentyessä länsirintamalla oli vaarana Britannian tukeman punakaartin hyökkäys Suomeen. Onneksi Britannian vastenmielisyys Venäjän bolsevikkihallitusta kohtaan sai sen pidättymään tällaisesta ratkaisusta. Luonnollisesti ratkaisuun vaikutti myös pohjoisessa olleiden joukkojen riittämättömyys ja Britanniassa edelleen Suomea kohtaan tunnettu sympatia.

Saksan antauduttua Suomi joutui pikaisesti muuttamaan poliittista kurssiaan. Nyt Mannerheimia jälleen tarvittiin. Hän onnistui Lontoossa ja Pariisissa vakuuttamaan päättäjät siitä, että Suomen poliittinen suunnanmuutos oli aito. Tästä huolimatta Iso-Britannia ja Yhdysvallat lykkäsivät Suomen itsenäisyyden tunnustamisen Pariisissa käytäviin rauhanneuvotteluihin. Tarkoitus oli vielä seurata Venäjällä tapahtuvaa kehitystä ennen lopullisen ratkaisun tekemistä. Britanniassa tunnettiin huolta Venäjän imperiumin hajoamisesta – sen politiikkana oli tukea keskusvallan asemaa siitä irtautumaan pyrkiviä reuna-alueita kohtaan. Ymmärrettävästi kyseessä oli myös britti-imperiumin itsensä kannalta tärkeä toimintaperiaate.

Ensimmäisen maailmansodan päättyminen Saksan antautumiseen marraskuussa 1918 ei vielä riittänyt takaamaan Suomen itsenäisyyden säilymistä. Neuvosto-Venäjä ryhtyi saatuaan armeijansa taistelukuntoiseksi aktiiviseen hyökkäykseen sekä Venäjällä operoineita valkoisia kenraaleita että keisarikunnasta irtautuneita reuna-alueita vastaan. Ukrainan lyhyt itsenäisyys päättyi vuonna 1919 ja pian myös Kaukasuksen valtiot liitettiin uuden sosialistisen imperiumin yhteyteen. Suomi, Puola ja Baltian maat onnistuivat vakiinnuttamaan itsenäisyytensä – senkin taistelujen kautta. Puola oli onnistunut bolsevikkeja vastaan vuosina 1919 – 1921 käydyn sodan aikana valtaamaan Liettualle kuuluneen Vilnan, suuren osan Valko-Venäjää ja Ukrainan pääkaupungin Kiovan. Taistelut päättyivät, kun marsalkka Józef Piłsudskin johtamat puolalaiset joukot onnistuivat lyömään neuvostoarmeijan Varsovan edustalla elokuussa 1920.

Kansainvälispoliittinen näkökulma on usein jäänyt vähälle huomiolle Suomen vapaussodan ja itsenäisyyden ensimmäisten vuosien historiankirjoituksessa. Kuitenkin tämä kansainvälinen tilanne ratkaisi sen, miten Suomen itsenäisyyteen suhtauduttiin Pariisin rauhanneuvotteluissa 1919 ja millaisen rauhan Suomi ja Neuvosto-Venäjä lopulta solmivat Tartossa vuonna 1920.

Olen nostanut tässä puheessani esille asioita, joita tarkastelemme Suomen itsenäisyyden satavuotisjuhlaa varten järjestämissämme näyttelyissä Kansallisarkistossa. Vuosina 2014 – 2017 esillä olevassa neljän näyttelyn sarjassa ja niitä täydentävissä kirjoissa keskitymme tarkastelemaan Suomen itsenäistymiskehitystä kansainvälisten suhteiden näkökulmasta. Vuoden 2014 joulukuussa tasavallan presidentti Sauli Niinistö avasi näyttelyn, jonka näkökulmana olivat Ranska ja Italia. Tänä vuonna esillä on näyttely, jossa kohdemaita ovat Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari. Parhaillaan keskitymme tämän vuoden joulukuussa avattavan näyttelyn, joka keskittyy Suomen ja Pohjoismaiden suhteisiin. Viimeisenä on vuorossa 2017 näyttely, jossa tarkastelemme Suomen itsenäistymistä osana Venäjän hajoavaa imperiumia. Kohdemainia ovat silloin Venäjän lisäksi Puola, Viro, Latvia ja Liettua. Pois on rajattu ne maat, kuten Ukraina, Georgia ja Armenia, joiden itsenäisyys

jäi lyhyeksi ja joiden vaikutus Suomeen oli vähäinen.

Alkuperäinen asiakirja-aineisto on joiltain osin runsasta, toiselta osin puutteellista. Suomen senaatin ja kenraalikuvernöörin kanslian arkistot sekä Suomeen 1920-luvulla palautetut valtiosihteerinviraston asiakirjat kertovat hyvin tilanteen vaikeudesta. Suomen ulkoasiainministeriö perustettiin vasta vuonna 1919, mutta jo sitä ennen diplomaattinen toiminta oli aktiivista. Siitä todistavat ulkoasiainministeriön arkistojen lisäksi monissa yksityisarkistoissa olevat asiakirjat – niistä yhtenä keskeisimmistä edellä jo mainitsemani Rudolf Holstin arkisto.

Lokakuun (marraskuun) vallankumoukseen 1917 saakka Suomessa oli ollut noin 100.000 venäläistä sotilasta, joskin joukkojen taistelukyky oli heikko. Kaikki venäläiset sotilaat eivät silti olleet vallankumouksellisia ja varsinkin upseeristo oli usein ”valkoista” – venäläisessä merkityksessä.

Bolsevikkivallankumouksen jälkeen venäläisiä joukkoja ryhdyttiin siirtämään Suomesta, minkä vuoksi tammikuun lopulla niiden määrä oli jo melkein puolittunut. Mannerheim ymmärsi kuitenkin heti Suomen armeijan johtoon tultuaan venäläisten joukkojen muodostaman selustauhan. Vieraiden joukkojen viipyminen itsenäistyneessä maassa oli tietysti kaiken kaikkiaan ongelma, muistammehan myös sen, kuinka hankala prosessi neuvostojoukkojen vetäminen Baltian maista oli vielä 1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.

Päätös Suomeen jääneiden venäläisten joukkojen riisumisesta aseista syntyi varsin nopeasti ja se toteutettiin vain parin viikon kuluttua siitä, kun Mannerheimista oli tullut hallituksen joukkojen ylipäällikkö. Kaikesta huolimatta on arvioitu, että punaisten puolella taisteluihin osallistui noin 5.000 – 6.000 venäläistä sotilasta, aliupseeria ja upseeria. Kiinnostava piirre on se, että venäläisten osallistumista Suomen sisällissotaan on tutkittu hyvin vähän. Saksalaisten roolia sen sijaan korostetaan hyvinkin paljon.

Syynä tämäntapaiseen epäsuhtaan on luotettavan arkistoaineiston niukkuus ja se, että suuri osa Suomessa olleista venäläisistä sotilasasiakirjoista palautettiin sodan jälkeen Venäjälle osana laajaa arkistovaihtoa. Sotilasasiakirjoja jäi Suomeenkin, mutta niihin ei kiinnitetty tuolloin erityistä huomiota. Aineistoja hävitettiin ja valtiovarainministeriö – jolta tiedusteltiin sitä, mitä aineistoille tulisi tehdä – ehdotti niiden luovuttamista paperikeräykseen ja saatujen tulojen tulouttamista valtiolle. Lopulta aineistot määrättiin koottavaksi Kansallismuseoon – vaikka oikea osoite olisi ollut luonnollisesti valtionarkisto, nykyinen Kansallisarkisto. Päätös pian, mutta siitä huolimatta osa aineistoista on säilytetty Museovirastossa, osa nykyisessä Kansallisarkistossa. Pieni osa aineistoista on digitoitu ja julkaistu verkossa.

Hyvät kuulijat! Suomi viettää ensi vuonna itsenäisyytensä satavuotisjuhlaa. On

varmaa, että itsenäistymiseen liittyneistä tapahtumista tullaan jälleen julkaisemaan lukuisia tutkimuksia, uusiakin aineistoja siihen kyllä löytyy edelleen. Itsenäisyys oli pitkän kehityksen tulos. Autonomian aikana Suomi oli pystynyt luomaan omat instituutionsa, joiden kestävyttä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun venäläistämiskäytännöt ja itsenäisyyden ensimmäiset vuodet olivat koitelleet. Ne osoittautuivat kuitenkin kestäviksi. Itsenäisen Suomen ensimmäiset eduskuntavaalit järjestettiin vain runsaan vuoden kuluttua repivän sisällissodan alkamisesta, maaliskuun alussa 1919. Demokratian vahvuutta osoitti se, että suurimmaksi puolueeksi nousi Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, joka sai lähes 40 % kaikista annetuista äänistä ja 80 edustajanpaikkaa. Gustaf Mannerheim oli valittu Suomen valtionhoitajaksi joulukuun 12. päivänä 1918, jolloin hän oli vielä ulkomailla. Valtionjohtajakausi jäi vain puolen vuoden mittaiseksi. Suomen tasavallan ensimmäiseksi presidentiksi valittiin Kansalliseen Edistyspuolueeseen kuulunut korkeimman hallinto-oikeuden presidentti K.J. Ståhlberg, joka onnistui saamaan taakseen sosialidemokraattien tuen. Demokratia toimi ja Suomen nuoren itsenäisyyden eteen suuren panoksen antanut Mannerheim sai jälleen väistyä.

Kiitos!